

на перекресток его рук,
всех, кто его не оценили
и нежностью не осенили.
Вот что бы сделал он — Бурлюк!

1. Певний Богдан. Про Бурлюкове бурлюкування / Богдан Певний // Майстри нашого мистецтва. — Нью-Йорк; Київ, 2005.
2. Бурлюк Давид. Світило Бурлюка зійшло: Поезії / Давид Бурлюк; Перекл. і впорядкув. текстів О. Вертіля. — Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2009.

Марія КЛИМЧАК,
мистецтвознавець
(США, Український Національний музей у Чикаго)

МИСТЕЦТВО І ДОБА ДІ-ПІ

*«Найбільше зло, яке українській волі й незалежності
завжди на перешкоді ставало і стає, криється,
на превеликий жаль, у нас самих. І тільки тоді,
коли ми з розуму й серця викоринимо нашу пасивність,
нерішучість, тільки тоді здобудемо собі волю»
Микола Понеділок*

Ще до сьогодні учені шукають зірку під назвою «Планета Ді-Пі», часовий простір якої позначений «ерою переміщених осіб». Вона насправді існувала в недалекому від нас ХХ столітті. І була на цій Планеті «держава бездержавних» — загальна кількість переміщених осіб і біженців у Західній Європі становила в 1944 р. понад 10 млн осіб. Один із її мешканців, український письменник Улас Самчук писав: «Ситуація унікальна... На території Європи Заходу таборує Україна Сходу. Парадокс чи післаництво? Вигнання і кара Божа? На світовій сцені триває світова гра з її останнім актом «бути чи не бути...». За цією грою спостерігали 2 мільйони українців, які опинилися у таборах переміщених осіб після війни на території Німеччини та Австрії. Один із глядачів, український письменник Іван Багряний відгукнувся на ці події своїм нарисом «Чому я не хочу вертати на «родіну»?»: «Я повернуся до своєї Вітчизни з мільонами братів і сестер, що перебувають тут, в Європі і там, по Сибірських концтраках, тоді, коли тоталітарна кривава більшовицька система буде знесена так, як гітлерівська. Коли НКВД піде вслід за Гестапо, коли червоний російський фашизм щезне так, як щез фашизм німецький. Коли нам — Українському Народові — буде повернено право на свободу і незалежність в ім'я християнства і справедливості».

Безумовно у цих сповідях відображено добу української мартирології — від вересня 1939-го по кінець 1944, коли окупанти, наступаючи один одному на п'яти, залишали незагоєні рани на тілі цілої нації, а також таборовий період — від 1945 по 1951. Атмосферу післявоєнного часу якнайкраще передали у своїх творах письменники, мистці, театральні діячі. Це вони разом із багатьма вченими, учителями, представниками інтелектуальної і творчої думки створили підґрунтя для майбутнього української діаспори.

Документальна фотовиставка з архіву Українського національного музею в Чикаго відбудеться в листопаді 2011 р. — січні 2012 р. і присвячується поколінню українців, які прибули до Америки в кінці 40-х на початку 50-х рр. з таборів Ді-Пі (від англ. DP – displaced persons – переміщені особи). Близько 80 таборів були заселені виключно або переважно українцями, і в них розвинулося широкомасштабне суспільно-громадське, релігійне, політичне та культурно-освітнє життя. Приблизно 250 000 українців переселилися в США або Канаду; інші в Південну Америку, Австралію або різні країни Західної Європи.

Проведення музеєм цієї виставки дає можливість сучасному поколінню оцінити те, що

відбулося в житті цілого покоління, який спадок і кому від нього перейшов. Зрештою сам заповіт і умови отримання спадку не до кінця прочитані нащадками, як у діаспорі, так і в Україні. Тому «Планета Ді-Пі» вимагає фундаментального дослідження. Через фотографії, які складатимуть частину експозиції, а також «таборіві щоденники», родинні пам'ятки сподіваємося повернути українській культурі імена тих, чії зорі загорялися і згасали під чужим небом, увійти у ворота історії разом з батьками, розділити пережите братами і сестрами. Дана розвідка представляє невеликий екскурс у мистецько-журналістську сторінку з таборового життя.

Добу Ді-Пі дуже вдало схарактеризував у своїх «Думках на дозвіллі» Юрій Клен, він же перекладач, поет, прозаїк і науковець Освальд Бургардт: «Ми живемо в малокультурних умовах, у тісноті, не маючи власного кутка, часто серед руїн найбільш поруйнованих міст, загрожені постійною небезпекою втратити навіть той куток з твердим ложем, де провізорично прихилили свої голови. Ми люди без імені й держави, без громадської приналежності. А проте вперто стоїмо на своєму мандрівному шляху й не хочемо збочити з нього. Ми ладні піти світ за очі, за океани, у краї тропічні чи полярні, аби не вертати додому, — це явище, яке не має прикладу в історії. І в цих важких умовах життя, віддані на ласку чужих народів, ставши перехожими гостями — ми далі творимо свою культуру. Маємо школи, нижчі, середні і вищі, навіть свій університет, маємо свої церкви, лікарні, театри, видавництва, газети, трупи артистів, співців, а наші поети й прозаїки не перестають і тут, на чужині, плекати рідне слово. Який інший народ спромігся б на це?».

Здається, більшого пояснення не потрібно, все зрозуміло. Окупація Волині та Галичини більшовиками у 1939 р. знищила майже всю пресу, яка видавалася на цих землях, тож більшість критиків та письменників намагалися консолідувати мистецькі сили, щоб далеко від рідної землі підтримувати й розвивати українське слово. За час із травня 1945 по 1950 р., коли функціонували табори Ді-Пі у трьох зонах Німеччини та Австрії, а також серед українських військовополонених Італії і Великої Британії з'явилося понад 500 періодичних видань, позначених іменами У. Самчука, І. Багряного, Ю. Клена, Є. Маланюка, Т. Осьмачки, К. Гриневичевої, Ю. Шевельова, І. Качуровського, Б. Кравціва, О. Лятуринської, Я. Січинського та ін. Саме творці «нової української культури» на європейських просторах заявили — бути! 25 вересня 1945 р. у Фюрті, що в північно-східному передмісті Нюрнберга, було створено Мистецький український рух (МУР). Це об'єднання відкрили для всіх діячів слова та художників. Ідея його створення належала групі літераторів: Ю. Шевельову, В. Петрову, І. Багряному, І. Костецькому, Л. Полтаві, І. Майстренку.

Журналістська «Планета Ді-Пі» (1945–1950) мала свої літературні столиці: Мюнхен, Авсбург, Новий Ульм, Зальцбург, Париж, Штутгарт. Її мешканці видали збірники МУРУ літературно-мистецького спрямування: альманах «МУР», ч. 1; «Арка» — місячник літератури, мистецтва, критики; «Хорс» — збірник красномовного письменства, критики і перекладів; «Заграва» — літературний журнал; «Звено» — журнал літератури, мистецтва і критики. Окрім серії «Мала бібліотека МУРу», в цих містах видавалися також газети та журнали: «Рідне слово», «Українська трибуна» (Мюнхен), «Заграва» (Авсбург), «Літературно-науковий вісник»

Письменники-сеньйори табору
Орлик (підписів не знайдено)

(Гайденава), «Українські вісті» (Ульм), «Неділя» (Авгсбург), «Час» (Фюрст), «Литаври» (Зальцбург). У журналі «Арка» (Мюнхен, 1947–1949) читачі знайомилися з художніми творами, рецензіями, мистецтвознавчими, філософськими та культурологічними статтями, критичними оглядами. Історик Володимир Маруняк наводить такі цифри стосовно видань Ді-Пі: в Німеччині за 1945–1951 рр. видано 1548 назв, з них машинним друком з металевих шрифтів — 1146, розмножених циклостилем з машинописних текстів — 402.

Важливим джерелом інформації були радіопередачі, які транслювалися з Мюнхена, а інформаційні листки стали початком еміграційної преси. Писані від руки або на друкарській машинці аркуші виконували роль настінних газет, згодом з'явилися бюлетені. Заснували ці перші видання у 1945 р. вихідці з Харківщини, що перебували у таборі у Ваймарі. 22 квітня 1945 р. мешканці табору читали «Короткі вісті». З 12 травня по 14 червня 1945 р. українською мовою тут виходили «Короткі радіові звіти» та окремі листки «Інформація», друкovanі на друкарській машинці. Із Ваймара видавничу справу було перенесено до Гресфельда, оскільки місто відійшло під радянську зону окупації, і небажання та страх повернення «у советський рай» змусило українців шукати притулку в інших зонах. Відголосья тих днів пробивається в поезії Леоніда Полтави: «Лишилася велика ніч, лишилися гігантські хмари. Спи, Ляйпцігу. Твій смертний сон надійно береже «товаріщ». Нависла терновим вінком ніч над усім материком».

У Авгсбурзі 4 травня 1945 вийшло перше число «Громадського бюлетеня української колонії Авгсбургжчини», а згодом з'явилися і «Радіо-Вісті». У цих виданнях повідомлялося про організаційне життя громади. Місцем заснування повноцінних пресових видань українською мовою можна вважати Мюнхен. Саме тут було засновано кілька наукових установ, у тому числі Український вільний університет. Ці видання представляли політичні погляди представників політичної хвилі еміграції. Захоплення газетними листками перенеслося навіть на кораблі, які везли біженців до берегів Америки й інших країн. У невеличких за обсягом листках рідною мовою повідомлялося про погоду над Атлантикою, давалися поради емігрантам. Ці листки привіз із собою до Чикаго перший архівар музею Олекса Ганкевич. Цікавим є і те, що поруч із привітом капітана англійською мовою подавався технічний паспорт корабля, а новини адресувалися пасажиром різними мовами. Із щоденника Святослава Гординського про одинадцять днів на океані: «На Півночі ми межуюмо з арктичним сьйвом, на Сході — із сходячим сонцем, на Півдні — з рівниковим рівноденням, а на Заході із Страшним Судом. Тільки на Заході — думав я, збираючись виносити свої клунки».

Епопею «великого ісходу» із невизначеним статусом Ді-Пі пережив Іван Кейван. У своїх спогадах мистецько згадував: «У таборах, в колишніх військових казармах, у приміщеннях, переповнених людьми, як у бочці з оселедцями, де кімнати були перегороджені коцями і веретами, а часто й на горищах, у конюшнях і підвалах, не маючи потрібних матеріалів, наші голодні й холодні мистці працювали творчо».

Українська спілка образотворчих мистців (УСОМ) постала у Мюнхені на початку 1947 р. і діяла до 1951 р. УСОМ об'єднувала мистців різних мистецьких напрямів, які тоді жили переважно у таборах переміщених осіб у Німеччині й Австрії — головою був Едвард Козак. УСОМ влаштувала кілька виставок, брала участь у міжнародній виставці УНРРА (United Nations Relief and Rehabilitation Administration) у Німецькому національному музеї у Мюнхені (1947), видала 2 випуски ілюстрованого журналу «Українське мистецтво» (редактор М. Дмитренко) і кілька альбомів та монографій. Мюнхен, Геттінген, Мітенвальд, Бертхесгаден, Регенсбург, Нойбоєрн — стали вогнищами мистецької активності. Тут творили: П. Андрусів, М. Білинський, С. Борачок, Я. Гніздовський, С. Гординський, Г. Крук, І. Курах, З. Лісовська, Л. Моссора, М. Осінчук, С. Пастухів, П. Холодний, М. Черешньовський, С. Литвиненко, А. Павлось, М. Мухин, М. Дзиндра, М. Анастазієвський, Д. Горняткевич, М. Бутович, Л. Перфецький, В. Кричевський, М. Неділко, Е. Козак, М. Мороз, Л. Морозова, А. Маюца, М. Гарасовська-Дачишин, О. Булавицький, Ю. Соловій, М. Стефанович-Ольшанська, М. Черньшовська, І. Кейван, Г. Мазепа, М. Радиш, М. Станько, Є. Ліпецький, М. Азовський, Н. Білецька, С. Луцик, М. Михалевич, О. Дядинок, М. Дмитренко, М. Левицький, О. Танасевич, В. Перибийніс...

У резолюції з'їзду УСОМу чітко було визначено 10 напрямів, перший з яких декларував головне завдання: «З одного боку — зберігати і продовжувати творити ті форми українського національного мистецтва, що сьогодні можуть бути розвинені в Україні, з другого — репрезентувати українську культуру перед чужинцями. Українські мистці, знайшовши силою

обставин на чужині, вважають своїм обов'язком не тільки далі вивчати великі досягнення європейського мистецтва, але й вносити в те мистецтво свої власні, оригінальні надбання», — читаємо в альманасі «Українське мистецтво» (Мюнхен, 1947 р.).

Хроніка таборових виставок у своїй більшості обмежувалася рамками свого табору. Вони не завжди відповідали тому рівневі, до якого прагнули мистці. «У своїй більшості вони були складені з усього, що попадалося під руки — передусім з народного мистецтва і виробів таборових майстерень, рідше з суто мистецької індивідуальної творчости — малярства, графіки, різьби», — повідомляє альманас «Українське мистецтво» (Мюнхен, 1947 р.). Тому мистці намагалися вийти поза межі табору, і найпомітнішими у 1945–46 рр. стали мистецькі виставки у Мюнхені, Карльсфельді, Брегенці, Баден-Бадені, Зальцбургу. Зокрема у зальцбурзькій узяли участь 28 професійних художників, було виставлено 218 експонатів.

З 10 по 26 січня 1947 р. УСОМ узяла участь у виставці у Німецькому національному музеї в Мюнхені за участю 71 мистця, з них 48 були українцями (М. Анастасієвський, С. Борачок, О. Булавицький, М. Бутович, Я. Гніздовський, С. Гординський, М. Дмитренко, І. Кейван, Е. Козак, Г. Крук, С. Литвиненко, Г. Мазела, М. Гарасовська-Дачишин, А. Малюца, М. Мороз, А. Павлось, М. Радиш, Ю. Соловій та ін). Ініціатором проведення тижня української культури в Мюнхені був ЗУДАК на чолі з доктором Романом Смуком (архівні матеріали д-ра Р. Смука складають фотографії, альбоми з листами подяки та таборова преса). Успіх виставки подвоївся участю хору та української Капели бандуристів під диригуванням В. Божика і Г. Китастого. Відгуки в німецькій пресі про тиждень української культури додавали впевненості мистцям різного віку.

«Я впевнений, — заявив у своєму виступі військовий губернатор Баварії Марей Вегонер, — що, коли б показати сьогоднішню імпрезу американському конгресові, він схвалив би без вагань закон про допущення великої кількості переміщених осіб до Сполучених Штатів Америки», а американський підполковник Джеррі Сейдж звернувся до мистців українською мовою: «Мої українські друзі! Дякую Вам!». Американські офіцери і урядовці, представники

Виставковий зал у Мюнхені під час тижня української культури

допомогових комітетів вперше відкривали на цій виставці і концертах Україну. Кожен з учасників по-своєму розкривав, за визначенням Святослава Гординського, «складну і оригінальну душу української істоти і генія своєї трагічної, а водночас повної творчих сил нації».

Ці люди творили характер своєї доби. В малярстві домінував імпресіонізм. Вирізнялися твори М. Мороза, С. Борачка, Н. Неділка, С. Луцика, Б. Стебельського, В. Кричевського, Л. Тимошенка. Одним із найкращих скульпторів був Г. Крук, декоративним ілюстратором Е. Козак, акварелістами Л. Папара та І. Кейван, символістами А. Малюца і М. Анастасієвський, у графіці прославилися Я. Гніздовський та М. Білінський, у живописі М. Дмитренко та О. Булавицький, між реалізмом і натуралізмом писали О. Бистрякова та А. Кучера... До цього списку можна додати імена ще багатьох українських митців, чії роботи сьогодні знаходяться у багатьох приватних колекціях і музейних збірках.

Уяви бракує, аби побачити таборове життя з таборовим меню, а ще таборову атмосферу, якою доводилося дихати. «Часто-густо політично-партійна гризня і вічні бурі в шклянці каламутної води не давали можливості зосередитися», — писав Ю. Шерех (Шевельов). Але саме ці люди були наділені Божим даром очищати замулені джерела і поїти спраглих, як чужих, так і своїх. У Мюнхенському оперному театрі 4 квітня 1948 р. — аншлаг. На сцені виступала чоловіча хорова капела під керуванням В. Божика. Запрошено через ЗУДАК і ЦПУЕ американських гостей. Впродовж наступного тижня у Палаці мистецтв та університеті присутні слухали піаніста-віртуоза Б. Максимовича і оперного співака Л. Рейнарівича, дивувались рівню балетної майстерності учнів школи В. Переяславець та хорової музики у виконанні мішаного хору під орудою Н. Гордовенко. На мюнхенських концертних вечорах прославилися також оперні співаки В. Максимович (меццо-сопрано) та О. Руснак (тенор) у супроводі паніста Р. Савицького. Репертуар складався переважно із творів, написаних у XIX ст., але бракувало музики молодшого покоління композиторів, для яких молоді поети вже писали вірші.

*Скриплять старезні сходи... Крізь порох паветин
Хтось вічний в ризах ходить, кидає в простір тінь.*

А як застигнуть дзвони в вечірній висоті,

Він молиться Мадонні безсмертній і простій (А. Гарасевич, 1946 р.)

Таборовежиттяце немоввеликийвулик — різніхарактери, різнілюди. Зазвичайзнаходилися і свої гумористи. Залюбки слухалися під час концертів виступи М. Понеділка. Послугуючись могутньою зброєю сміху, вмів Понеділок належно ударити по наших національних ворогах і висміяти наші національні вади. У книжці оповідань та нарисів М. Понеділка «Зорепад» показано драматичні картини із переживань наших втікачів у таборах Німеччини. Головним героєм іншої збірки — «Рятуйте мою душу» — є Іван Криворучко, одчайдушний і безтурботний скиталець, поет і невдаха, якому не щастить. Їдучи вже до Америки, на передостанній сторінці цієї великої повісті М. Понеділок написав таку просьбу:

«Простіть, що я бешкетував і в таборі всіх осміював. Вони, мої кривні з табору, зовсім не такі вже й злі, не смішні й затяті. В них може половина серця і смішлива, а інша половина все таки золота. Навчала все добре, людське творити. Школи, церкви, театри, хори... Та я так провинився, що все хороше мені в тих людей й перелічити годі... Вони, ті таборові люди, не тільки сварилися, а й вчилися. Вони не лише дні марнували, а і свої душі в чеснотах для вічності приготувляли... Простіть мені...».

Вже на еміграції було чимало гумористів. Це і А. Гак (М. Задека), Ан. Галан (І. Евентуальний), Е. Козак (Еко), Язичинська, Ікер (І. Керницький), Гр. Мохнатий (От. Вусатий), П. Незабудько, З. Когут, Г. Чернь. Вони залишили цікаві оповідання, вірші і гуморески, присвячені добі Ді-Пі. Письмениця Д. Гуменна під час евакуації з Києва взяла із собою найцінніший скарб — чернетки чотирьох томів роману «Діти Чумацького шляху». І ось 12–13 липня 1947 р. у Берхтесгадені відбувся Перший конгрес 4-х мистецьких організацій: МУР, ОМУС, ОУМ, УСОМ. Було ухвалено створити єдину організацію українських мистців «Об'єднані мистецтва». Письменники, драматурги і актори, композитори і музиканти об'єдналися, щоб на Чумацькому шляху єдиним фронтом виступати за мистецькі і суспільні ідеали українського народу.

Література і мистецтво дарують безсмертя, вони поза простором і часом. Ми повинні знати про тих, хто у непростих умовах життя на чужині не тільки не втратив свою самобутність, але й зробив вагомий внесок у розвиток повноцінної української культури. Опинившись на Заході, вони розвивалися як вільні люди Всесвіту, вільні у своїх думках і переконаннях, вони наблизили той день, коли Україна стала незалежною.